

УДК 336. 143. 2

Карлін М. І.,
*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту,
податкової та бюджетної політики ВНУ імені Лесі Українки*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ВИСОКОДОТАЦІЙНОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ДІЇ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розкриваються теоретичні й практичні проблеми розвитку високо дотаційного регіону України (на прикладі Волинської області), обґрунтовуються можливі шляхи їх вирішення з урахуванням вступу в дію з 1. 01. 2011 р. Податкового кодексу України та досвіду Польщі.

Ключові слова: фінансова система України, фінансова система високо дотаційного регіону, Польща, Волинська область, Податковий кодекс України, податок на нерухомість, місцеві податки і збори, податкові пільги, гміна.

В статье раскрываются теоретические и практические проблемы развития высокودотационного региона Украины (на примере Волынской области), обосновываются возможные пути их решения с учетом вступления в действие с 1. 01. 2011 г. Налогового кодекса Украины и опыта Польши.

Ключевые слова: финансовая система Украины, финансовая система высоко дотационного региона, Польша, Волынская область, Налоговый кодекс Украины, налог на недвижимость, местные налоги и сборы, налоговые льготы, гмина.

Theoretical and practical problems of the development of the Ukrainian highly subsidized region (evidence from Volyn region) are raised in the article as well as possible ways of their settlement taking into consideration entered into force on January 1, 2011 Tax Code of Ukraine and the Polish experience are given.

Keywords: financial system of Ukraine, financial system of the highly subsidized region, Poland, Volyn region, the Tax Code of Ukraine, tax on real estate, local taxes and levies, tax preference items, gmina.

Постановка проблеми. Необхідність реформування фінансового забезпечення високодотаційних регіонів України пов'язана з тим, щоб зменшити економічне та політичне протистояння між Заходом і Сходом України, оскільки на Заході нашої країни знаходиться переважна частина високодотаційних областей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Шляхам вирішення вка-

заної проблеми присвячені роботи таких українських вчених та практиків, як: А. Амоша, С. Богачов, І. Булеєв, І. Вахович, Ю. Ганущак, В. Геєць, З. Герасимчук, Г. Груба, А. Новикова, В. Холуйко, М. Долішній, В. Дубницький, В. Кравченко, В. Кравців, О. Кириленко, В. Липчук, Н. Павліха, В. Павлов, І. Усик, С. Чернов та інших. Разом з тим, прийняття Податкового кодексу України, поряд з позитивами, починає виявляти і негативні моменти його впливу на фінансове забезпечення розвитку високодотаційних регіонів. Насамперед це стосується зменшення в 2011 р. власних доходів таких регіонів, до яких належить і Волинська область.

Мета і завдання дослідження. Виявлення теоретичних і практичних проблем фінансового забезпечення високодотаційних регіонів України в умовах дії Податкового кодексу України дозволить внести обґрунтовані зміни у названий кодекс, а також у Бюджетний кодекс України, покращити фінансовий стан недостатньо розвинутих областей нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Податковим кодексом України до місцевих податків і зборів належать: 1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; 2) єдиний податок; 3) збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності; 4) збір за місця для паркування транспортних засобів; 5) туристичний збір. Згідно з дослідженнями доктор економічних наук, професор С. Рогачова та І. Усика місцеві податки і збори, як і раніше, не мають для місцевих бюджетів істотного значення [1]. Для покращення фінансової ситуації у високо дотаційних регіонах України, до яких ми відносимо ті області, рівень дотаційності яких перевищує 50%, необхідно шукати й інші джерела наповнення місцевих бюджетів. Особлива увага повинна бути приділена резервам збільшення податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та плати за землю, які домінують у структурі місцевого бюджету будь-якого рівня. На наш погляд, низка місцевих податків та зборів, які діяли до 2011 р., виключили з цього переліку без належного обґрунтування (насамперед ринковий збір). У результаті, в умовах дії Податкового кодексу України місцеві органи влади нашої країни в 2011 р. стикнулися з фактом нестачі значної частини коштів на виконання свої функцій. Особливо показовим у цьому плані була відсутність коштів на ремонт доріг у першому півріччі 2011 року, оскільки згідно з Податковим кодексом України з місцевих доходів було вилучено податок з власників транспортних засобів, який було введено в ціну акцизного податку на паливо та включено до доходів Державного бюджету України.

Поки Податковий кодекс України не забезпечує належних доходів високо дотаційним регіонам України, а надія на те, що податок на нерухомість зможе забезпечити такі доходи з 2012 р. також не виправдані, оскільки з під оподаткування цим податком виведена більша частина житла, в тому числі та, якою володіють високозабезпечені верстви населення. Якщо б у Податковому кодексі України замість слів “житлова площа” було записано “загальна площа”, то податок на нерухомість зріс би на порядок.

Сьогодні, як і раніше, місцеве самоврядування фінансується за залишковим принципом. Частка бюджетних коштів, які виділяються на виконання владою власних повноважень (а це вивіз сміття, дороги, світло тощо) не перевищує 7%. Решта коштів бюджету йде на фінансування повноважень, делегованих державою на місця (школи, дитсадки, лікарні). В цьому питанні в Україні треба взяти до уваги досвід країн ЄС. Так, у Данії громада розпоряджається 62% бюджетних коштів, у Польщі – 34%, у Словаччині – 28%. На жаль, ні новий Бюджетний кодекс України (2010 р.), ні Податковий кодекс України поки не вирішили вказаної проблеми. Державний бюджет України 2011 року також далекий від вирішення цієї проблематики. Тому держбюджет на 2012 рік треба розробляти з урахуванням необхідності розширення фінансових можливостей регіонів, насамперед високодотаційних.

Дуже великою проблемою для таких областей Західного Полісся є те, що місцеві органи не мають належних фінансових ресурсів для ефективного використання передусім природних та рекреаційних ресурсів. Тому укрупнення регіонів могло б дати певні фінансові ресурси для кращого використання продуктивних сил Західного Полісся, що видно з досвіду Польщі [2, с. 357-361].

У законі про доходи одиниць територіального самоврядування в Польщі джерела доходів гмін поділено на три групи: 1) власні, 2) загальна субвенція, 3) цільові дотації [3, с. 199-200].

Власні доходи гмін включають у себе такі основні доходи: податок з нерухомого майна, з транспортних засобів, зі спадщини; гмінний додаток до податку з доходів фізичних осіб (з 1.01.2009 р. в Польщі використовуються дві ставки: 18% і 32%, а раніше було три: 19, 30, 40%); гмінний додаток до податку з юридичних осіб (його ставка в Польщі з 1.01.2004 р. дорівнює 19%) тощо.

Особливістю субвенцій в Польщі є те, що держава компенсує гмінам втрачені доходи з державних пілґ по тим чи іншим податкам, від яких несе збитки бюджет гміни (на суму цих пілґ). В Україні поки цього немає. Так, при забороні грального бізнесу в 2009 р. місцеве самоврядування втратило більш як півмільярда гривень доходів [4]. Цільові дотації в Польщі направляються на дофінансування власних та інших завдань гмін тощо.

Основою самостійної фінансової діяльності гміни в Польщі є бюджет гміни, який щороку схвалює рада гміни. Самостійність – це одна з головних рис, притаманних бюджету гміни. Без її збереження він перестав би бути бюджетом окремого громадського суб'єкта, а самоврядування, позбавлене цієї риси, перестало б бути самоврядуванням (в Україні з прийняттям Податкового кодексу поки цього не вдалося досягнути).

Загальний контроль за відповідністю до закону, прийняттям та реалізацією бюджету гміни виконує в Польщі Регіональна розрахункова палата, воєвода та Верховний адміністративний суд. У той же час гміна отримує

належні їй дотації в автоматичному режимі; ні повітові, ні воєводська влада не можуть впливати на їх отримання і розподіл. В Україні поки цього не передбачено, що буде гальмувати проведення адміністративно-територіальної реформи передусім у високодотаційних регіонах, в т. ч. і на Волині.

При удосконаленні Податкового кодексу України за основу слід взяти Концепцію реформування податкової системи України на 2007-2011 роки (далі – Концепція), прийняту в 2007 р. [5, с. 326 – 332].

Головною особливістю Концепції є поступовий, поетапний підхід до зниження основних бюджетоутворюючих податків (податку на прибуток та ПДВ), чого не вистачає в Податковому кодексі України. Особливо це стосується різкого зниження ПДВ (на 3%) і податку на прибуток підприємств (на 3%) з 1. 01. 2014 р. це може призвести до значного падіння доходів Державного бюджету України і відповідно, до зменшення трансфертів високодотаційним регіонам нашої країни.

Податковий кодекс України поставив в 2011 році у дуже складну ситуацію місцеві бюджети, оскільки ліквідація багатьох місцевих податків та зборів з 1. 01. 2011 р. значно зменшила доходну базу цих бюджетів. Введення податку на нерухомість (який буде запроваджено з 1 січня 2012) не компенсує втрат від ліквідації низка високодоходних місцевих податків та зборів, що було зроблено в Податковому кодексі. Так, за попередніми розрахунками, податок на майно дасть до бюджету м. Хмельницького в 2012 році близько 100 тисяч гривень, тоді як ринковий збір (який вже скасовано) приносив місту щороку 33 млн. грн. [6]. Приблизно така ситуація буде характерна і для Волині. Тому треба повернутися до Концепції, в якій було передбачено існування 12 місцевих податків та зборів, в тому числі 6 повинні були стати обов'язковими: комунальний податок, збір за торгові місця на ринку, паркування, реклама, розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, розміщення об'єктів грального бізнесу.

Експертний аналіз масового сприйняття Податкового кодексу України показує, що він характеризується більшістю населення як “кодекс для багатих”. У той же час Концепція 2007 р. сприймалася суспільством більш помірковано. Тому політикам при владі важливо звернути увагу на цей факт і повернутися до ідей Концепції 2007 року при реформуванні Податкового кодексу України в 2011 році.

У Податковому кодексі України основний наголос зроблено на зменшення оподаткування доходів юридичних осіб, тоді як доходи домогосподарств залишилися осторонь. У той же час у високо дотаційних областях України (в т. ч. і на Волині) значна частина населення є зайнятою у малому бізнесі чи самозайнятою. Важливо, щоб у Податковому кодексі України ця особливість також була врахована. Неврахування у Податковому кодексі України доходів домогосподарств пов'язане з тим, що багато вчених України поки не включають фінанси домогосподарств у фінансову систему нашої країни. Враховуючи, що ринкова економіка – це взаємодія

трьох секторів: домогосподарств, фірм та уряду, то у фінансову систему країни необхідно включати фінанси домогосподарств, фінанси підприємств, державні фінанси, страхування, а також сполучний елемент між ними: фінансовий ринок [7, с. 14]. Відповідно, фінансова система регіону також повинна включати, крім всього іншого, й фінанси домогосподарств. Для високодотаційних регіонів України важливо забезпечити зростання доходів домогосподарств за рахунок підвищення ефективності праці самозайнятого населення. Дещо в цьому плані робиться у Волинській області, особливо – в АПК області.

На Волині нараховується 165 тисяч особистих селянських господарств. Їхня продукція займає велику частку у загальному сільськогосподарському, виробництві. Вже у 2010 році волинські селяни виростили 327 тисяч тонн зернових, 974 тисячі тонн картоплі (а це майже сто відсотків усієї картоплі, вирощуваної в області) [8].

Одноосібні господарства мобільніші та швидше реагують на ринкову кон'юнктуру. Чи не найяскравіше ці риси одноосібників проявилися 2010 р. на вирощуванні цукрових буряків. Звичайно, задають тон у буряківництві великі господарства. Проте вони ніколи не відреагують настільки швидко на потреби ринку, як одноосібники.

Вартість цукру, виробленого із буряків, вирощених на землях одноосібників, становила в 2010 р. 91 мільйон гривень.

Не менш вагомий внесок одноосібних господарств у тваринницькій галузі. Минулого року власниками особистих селянських господарств Волині вироблено 63 тисячі тонн м'яса (у живій вазі), 378 тисяч тонн молока, 163 мільйони штук яєць. Разом з тим, впродовж останніх років іде скорочення поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів. Лише за 2010 рік поголів'я корів скоротилося на дві тисячі. На кінець 2010 року волинські селяни утримували 97,4 тисячі корів.

Аби подолати негативну динаміку поголів'я корів у населення, на Волині запроваджено Програму розвитку особистих селянських господарств, згідно з якою при купівлі корови в кредит селянину відшкодовують відсотки. 2010 р. в комерційних банках було оформлено 79 таких кредитів на загальну суму понад півмільйона гривень. Таким чином, волиняни набули більше 80 корів та нетелів.

Є ще одна дієва форма підтримки особистих господарств – це кооперація, зокрема створення молочарських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Кооператив "Молочний" з Володимир-Волинського району об'єднує 16 осіб, крім того, 13 чоловік – асоційовані члени. Вони мають 49 корів, за півроку здали майже 58 тонн молока на 132 тисячі грн.

У Волинській області запроваджено новий напрямок підтримки особистих селянських та фермерських господарств – пільгове кредитування придбання доїльних апаратів коштом обласного бюджету через фонд "Власний дім" під три відсотки річних. Термін кредитування – до двох років.

2010 року було оформлено 13 кредитів на придбання 16 доїльних апаратів загальною вартістю майже 90 тисяч гривень. Якраз першими скористались цією преференцією члени сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Молочний”. Завдяки ентузіазму голови кооперативу Світлани Зай придбано вісім доїльних апаратів.

У 2011 році банки Волині продовжують надавати пільгові кредити для сільського населення на придбання корів, нетелів та доїльних апаратів, а також заплановано новий напрямок фінансової підтримки – здешевлення штучного запліднення корів, яких утримують в особистих селянських господарствах.

Важливим джерелом наповнення місцевих бюджетів високодотаційних областей, в тому числі Волині, можуть стати доходи домогосподарств, які отримані від “зеленого туризму”. Так, більше сотні жителів села Світязь Шацького району вже декларують свої доходи від того, що здають власні приміщення відпочиваючим на озері Світязь. Разом з тим, тут ще існує багато проблем (в тому числі фінансових), вирішення яких залежить не тільки від влади на місцях, а й від допомоги центру.

За словами першого заступника голови Шацької райдержадміністрації Віктора Плейтуха, туристичної інфраструктури у районі ще недостатньо, аби на високому рівні обслуговувати велику кількість відпочиваючих. А якщо у селах Світязь та Мельники з’являються нові приватні садиби, які пропонують “зелений туризм”, то якість надання ними послуг потребує покращення. Щобільше, на деяких приватних земельних ділянках розпочато самовільне будівництво різного роду капітальних споруд – дачних будинків, котеджів – без належного їх забезпечення водопостачанням та водовідведенням. Ділки “б’ють” підпільні свердловини, розкрадають пісок для будівництва.

Основним рекреаційним вузлом та центром Шацького національного природного парку є урочище Гряди, де нараховується 58 баз відпочинку, в основному відомчих, з невисоким рівнем комфортності та благоустроєм. Тут є багато старих будівель, що підлягають реконструкції, а деякі нагадують халупи, і потребують не ремонтних робіт, а знесення. Отож, місцева влада має намір почати зносити ветхі споруди.

Серед головних завдань влади – проведення каналізаційних робіт. Для запобігання забруднення території стічними побутовими водами на Гряді за кошти власників баз відпочинку та обласного бюджету побудовано колектор з очисними спорудами. Однак основною проблемою залишається відсутність централізованого водопостачання. Проект такий вже розроблено, але на його реалізацію потрібно 14 мільйонів гривень. Місцева влада обіцяє шукати гроші через вітчизняні та міжнародні екологічні фонди, просити фінансової підтримки з обласного бюджету та в уряду [9].

Крім “зеленого” туризму перспективним напрямом розвитку фінансової системи Волині може стати іноземний туризм, але це вимагає суттєво-

го покращення інфраструктури області. В 2011 р. Волинь отримала більше шести мільйонів євро на розбудову міжнародного пункту пропуску Устилуг – Зосін. Планується до кінця вересня 2011 р. закінчити будівництво другої черги автопереходу Ягодин – Дорогуськ. Області виділено 450 мільйонів гривень на дорогу М-07 (від держкордону з Польщею до Ковеля і до межі з Рівненською областю). Все це робиться згідно з програмою Євро – 2012 [10]. Є надія, що поліпшення інфраструктури області в 2011 – 2012 роках забезпечить зростання іноземного туризму на Волині, та відповідно, доходів домогосподарств, підприємств, місцевих бюджетів.

Податковий кодекс України повинен стимулювати залучення іноземних інвестицій, в першу чергу у високототаційні регіони нашої країни. Прикладом позитивного залучення іноземних інвестицій у промисловість Волині є діяльність "СКФ Україна" у м. Луцьку (колишнього державного підшипникового заводу, приватизованого шведською корпорацією СКФ).

Середня щомісячна зарплата на підприємстві – 4,5 тисячі гривень – найвища в галузі машинобудування в державі, у кваліфікованих спеціалістів – вдвічі більша. Дев'ять мільйонів гривень податків надходить до місцевого бюджету, 19 мільйонів – до Пенсійного фонду. Завдяки величезним іноземним інвестиціям протягом 12 років відбулася модернізація підприємства і навіть глобальна фінансова та економічна криза не зупинила його розвиток, впровадження новітніх технологій [11].

Нещодавно у публічному акціонерному товаристві "СКФ Україна", відбувся урочистий запуск першого з двох заново змонтованих підшипникових каналів. Випущено першу промислову партію малих конічних роликів підшипників (з високими технічними характеристиками), яких на пострадянському просторі ніде не виробляють. Обидва канали мають потужність випуску щорічно 4 мільйони підшипників різних типів.

Канали складаються із 20 шліфувальних і суперфінішних верстатів, вимірювальних машин та складальних агрегатів зі Швеції, Німеччини та Італії. Вперше "СКФ Україна" зможе здійснювати поставки таким споживачам, як "Фольксваген", "Гетрак" і "Шкода". Витрачено 35 мільйонів гривень на нове виробництво, а збори акціонерів прийняли рішення про вклад у розвиток проекту ще 7,2 мільйона євро.

Цей проект є частиною масштабної міжнародної акції, в результаті чого виробництво підшипників перенесли з Швайнфурта, що в Німеччині, в Україну та інші країни. Німецькі виробники зосередяться на випуску габаритних підшипників. Передбачається, що в 2015 році при виході на проектну потужність продаж підшипників малої розмірної групи сягне 18 мільйонів євро. Це свідчить про великі можливості підприємства.

Передбачається, що в майбутньому робітники "СКФ Україна" працюватимуть на виготовленні підшипників нового типу у чотири зміни.

Голова Волинської ОДА Борис Климчук, відзначивши, що це великий

день для заводу, все ж сказав і про невідшкодування державою у цьому році 15 мільйонів гривень ПДВ, що гальмує розвиток підприємства.

Вважаємо, що для стимулювання запровадження високотехнологічних іноземних інвестицій у промисловості високо дотаційних областей України слід передбачити першочергове повернення ПДВ насамперед машинобудівним підприємствам цих областей. Це повинно стати додатковим критерієм автоматичного повернення ПДВ, які запроваджено ДПА України у зв'язку в введенням у дію Податкового Кодексу України.

У той же час, було б доцільним переглянути (а, можливо, і поступово відмінити) механізм відшкодування ПДВ підприємствам-експортерам сировини з високодотаційних областей України, щоб змусити їх до переробки цієї сировини на своїй території. Для Волині такою експортною сировиною є експорт лісу, де існує багато “тіньових” схем. Відповідно, область втрачає сотні тисяч (якщо не мільйони) гривень доходів від експорту лісу, але цього чомусь не помічають контрольні органи. Так, нещодавно, заступник голови Волинської облдержадміністрації Віталій Карпюк навів яскравий приклад, який свідчить про рівень корумпованості в системі контролю. В області зареєстровано 400 експортерів деревини – учасників зовнішньоекономічної діяльності, що діють при 25 лісгоспах, які, за офіційними даними митниці, вивозять півмільйона кубічних метрів деревини. Є приблизно 200 переробників деревини, які мають право офіційної закупівлі, сплачують податки, кошти за спожиту електроенергію. А хто ж ті ще двісті? Невже їх не бачать контролюючі органи, місцева влада? Чому ж не впливають? [12]

Певний позитив у покращення фінансової ситуації у високо дотаційних регіонах України може внести приватизація тих підприємств державної власності, які не можуть працювати прибутково. Для Волині це відноситься до прискореної приватизації вугільних підприємств Нововолинська, але бажаючих поки немає. Тому у Податковому кодексі України слід передбачити податкові пільги як українським, так і зарубіжним інвесторам, які захочуть приватизувати українські вугільні копальні.

Висновки. Для покращення розвитку високодотаційних областей України в умовах дії Податкового кодексу України необхідно чітко визначити їх критерії. Одним із них може бути рівень дотаційності області на рівні 50 і більше відсотків. Виходячи з цього критерію Волинь, як і низка областей Західної України, буде належати до високодотаційних областей. Для неї, як і для інших подібних областей, треба розробити чимало податкових пільг та зміни у Податковому кодексі України.

У Податковому кодексі України необхідно також передбачити чимало податкових пільг, насамперед, для малого і середнього бізнесу високо дотаційних областей, в якому зайнята значна частина їх населення, щоб зменшити їх дотаційність.

З метою розвитку АПК та туризму у високодотаційних областях Укра-

їни (в тому числі і на Волині), необхідно простимулювати домогосподарства через податкові пільги та кредитну допомогу з боку місцевої влади. Крім того, держава та місцеві органи влади повинні суттєво покращити інфраструктуру цих регіонів для розвитку туризму в таких регіонах.

Інвестиції у високодотаційні області України (за допомогою державних пільг) повинні насамперед спрямовуватися у високотехнологічні підприємства машинобудування, які забезпечують левову частку доходів таких областей.

Для підприємств – експортерів з високою часткою іноземних інвестицій, які розташовані у високодотаційних областях України, треба забезпечити механізм прискореного повернення ПДВ, щоб стимулювати зростання їх інвестицій у такі регіони.

З метою удосконалення Податкового кодексу України в частині покращення наповнення місцевих бюджетів високодотаційних областей необхідно повернутися до норм, закладених у Концепції реформування податкової системи України на 2007-2011 роки, яка була прийнята в 2007 р.

У високодотаційних регіонах доцільно також провести прискорену приватизацію тих підприємств державної власності, які працюють збитково (в тому числі вугільних підприємств на Волині), надавши інвесторам відповідні податкові пільги.

Література:

1. Богачов С., Усик І. Податковий кодекс і місцеві бюджети: перші результати // *Голос України*. – 2011. – 20 квітня. – С. 16-17.
2. Owsiak S. *Finanse publiczne: teoria i polityka*. – Warszawa: WN PWN, 2001. – 561 s.
3. Osiatynski J. *Finanse publiczne: ekonomia i polityka*. – Warszawa: WN PWN, 2006. – 309 s.
4. Мітчик М. Навряд чи президент має особисті заслуги перед місцевим самоврядуванням // *Дзеркало тижня*. – 2009. – 5 грудня. – С. 3.
5. Карлін М. І. Бюджетна система України: Навч. посібник. – К. : Знання, 2008. – 482 с.
6. Козак І. Шукають шпаринки // *Голос України*. – 2011. – 2 березня. – С. 14.
7. Карлін М. І. Державні фінанси України: Навч. посіб. – К., 2008. – 348 с.
8. Книш О., Наумчик С. Одноосібники збагачують наш стіл // *Волинь-нова*. – 2011. – 15 січня. – С. 5.
9. Гаврилюк Я. Чи буде цивілізований порядок на Світіязі? // *Волинь-нова*. – 2011. – 15 березня. – С. 6.
10. Клімчук Б. Працювати потрібно так, щоб усім в Україні жилося добре // *Голос України*. – 2011. – 18 березня. – С. 4.
11. Нагорний О. Лучани забрали у німців виробництво підшипників – *Волинь-нова*. – 2011. – 5 квітня. – С. 2.
12. Нагорний О. Новітні експлуататори робочої сили // *Волинь-нова*. – 2011. – 30 квітня. – С. 4.